

Sankt Eriks vrede

*Oförrätter, minne och politiska känslor
i den senmedeltida Karlskrönikan*

MARGARETHA NORDQUIST*

När unionskungen Erik av Pommern i början på 1430-talet fick höra att domkapitlet i Uppsala på eget bevåg hade valt ny ärkebiskop, fylldes han av vrede över deras tilltag.¹ Kungen skickade omgående sin egen ärkebiskopskandidat, Arnold Klemensson, till Uppsala. Händelsen skildras i den samtida *Karlskrönikan*, där krönikören inte skrader orden i beskrivningen av kungens kandidat. En "[a]rgere boffwa" (uslare skurk) till präst finns inte.² Kungens försök att pådyvla domkapitlet sin egen kandidat innebar ett svek mot de löften om att älska Gud och att stärka den heliga kyrkans rätt som kungen svurit att upprätthålla i sin kungaed, påminner krönikan. När Arnold anlände till Uppsala för att göra anspråk på sin nya värdighet nådde han bara fram till kyrkporten innan han, enligt krönikan, möttes av "sancte erix wredhe" (Sankt Eriks vrede).³ Den orätte biskopen drabbades inte bara av sjukdom och död. Enligt krönikan högs hans kropp i bitar, saltades in i tunnor och skickades till Danmark.

Episoden ur *Karlskrönikan* illustrerar vreden som en handlingsdrivande känsla i krönikan. Den visar också hur vrede värderas olika beroende på hur och av vem den uttrycks. I åberopandet av Sankt Eriks vrede ligger inte bara en anspelning på den rättfärdiga kungliga vreden som också har helgonets kraft. Kulten av Erik den helige som Sveriges skyddspatron växte under senmedeltiden och han betraktades som sinnebilden för den rättfärdige kungen, en *rex iustus*.⁴ När hans vrede åberopas i samband med att en oförrätt drabbar riket och dess kyrka aktiveras också minnet av hur rikshelgonet själv dödades av en dansk tronpretendent. Sankt Eriks vrede kontrasteras mot unionskungens orättfärdiga vrede och synliggör hans brott mot konungaedens åtagande att skydda och stärka kyrkan. Minne och känsla samverkar i gestaltningen av oförrätten.

*Filosofie doktor i historia, Historiska institutionen och Centrum för medeltidsstudier, Stockholms universitet, margaretha.nordquist@historia.su.se

Den kungliga vreden, *ira regis*, kunde ingå som en del i en legitim maktutövning under medeltiden. Den vrede som för gemene man var en dödsynd kunde utgöra ett verktyg för den rättmätige härskaren (och Gud).⁵ Enligt den medeltida furstespegeln *Konungastyrelsen* bör kungen vara sen till vrede och skyndsam till nåd. Samtidigt avråds kungen från att agera eller hämnas i vredesmod, eftersom vreden driver bort vettet.⁶ Den kungliga vreden utgjorde en kontrollerad känslouttryckning. I brev hotades den som bröt mot en kunglig utfästelse med kungens vrede, men legitimiteten i detta slags vrede kunde också tas i anspråk av de makthavare som såg sig som rikets rättmätiga styrande. I frånvaron av kunglig auktoritet under andra hälften av 1400-talet hänvisade riksföreståndarnas brev till deras egen och rikets vrede, ett tecken på att anspråken på att vara legitima företrädare för riket också omfattade rätten att tillgripa vreden som politiskt vapen.⁷ Begreppet Sankt Eriks vrede uttrycker just detta samlade anspråk att representera riket och den rättfärdiga makten.

Enligt känslöhistorikerna Piroska Nagy och Damien Boquet utgjorde emotioner ett nav i den medeltida politiska världen, där furstarnas känsloreaktioner både kunde signalera och initiera politisk handling. Känslor uttryckte inte bara politiska ställningstaganden. De kunde också driva den politiska händelseutvecklingen och fungera som ”interfaces between verbal language, body language, and action”.⁸ I linje med Boquets och Nagys resonemang kan man därför utifrån exemplet ovan hävda att såväl Sankt Eriks vrede som unionskungens vrede tillskrivs en politisk agens i berättelsen, men att kung Eriks vrede snarare uttrycker den orättfärdige furstens överilade handling än den legitima kungliga vreden som har oförrätten som måltavla. Exemplet visar emellertid inte bara hur känslor är centrala för gestaltningen av en konflikt. Det illustrerar också något som den tyska litteraturvetaren och minnesforskaren Aleida Assmann formulerat som känslornas roll i stabiliseringen av minne. Känslor utgör en väsentlig del i det som skapar minnesvärde (”memorability”), både i form av subjektiva erfarenheter och som mnemoteknik.⁹ Både känslöhistoria och minnesstudier har utgjort dynamiska forskningsfält inom den bredare kulturhistoriska forskningsinriktningen under de senaste decennierna. De erbjuder teoretiska perspektiv som med fördel kan kombineras i analysen av känslor kopplade till en dynamisk tidsdimension (minne).¹⁰

Syftet med den här artikeln är att visa hur känslor som vrede används för att gestalta och förmedla politiska händelser i en historieskrivning som också handlar om att återropa och befästa minnet av det förflutna. Med exempel från den medeltida *Karlskrönikan* diskuterar jag hur känslor samverkar med minne för att signalera hur aktörer och händelser ska förstås, värderas och minnas. Det som här betecknas som politiska känslor inrymmer både ett sätt att karaktärisera och värdera aktörer och deras hand-

lingar och drivkrafter, och en förmedling av ideologiska ställningstaganden som knyter samman dåtid, nutid och framtid. Den senmedeltida svenska historieskrivningen inrymmer flera skildringar av förtätade, dramatiska uppgörelser där känslouttryck ingår som centrala betydelsebärande element och där minnet av tidigare handlingar ger mening och effekt till framställningen. De exempel som tas upp här har oförrätten som tema; upplevelsen av att ha utsatts för orätt, fysiskt eller materiellt, eller en kränkning i ord eller handling.¹¹ De senmedeltida rimkrönikorna ägnar sig åt att odla minnet av oförrätter kopplade till både individer och kollektiv. I denna kultivering ingår bruket av en känslorepertoar som inrymmer agens; där känslouttrycket förändrar en situation och befäster dess minnesvärde. Känslor användes överlag som didaktiska grepp i medeltida litteratur och krönikornas skildringar är också retoriska texter som syftar till att väcka och mobilisera känsloreaktioner hos mottagarna i enlighet med den politiska retorikens principer.¹²

De rimkrönikor som skrevs i Sverige under senmedeltiden har länge varit viktiga källor till det politiska händelseförloppet under perioden. Av dessa rimkrönikor har den äldsta, *Erikskrönikan* (1320-talet), uppmärksamats i forskningen i högre grad än de senare, inte minst som uttryck för en hövisk kultur.¹³ Den mest omfattande av rimkrönikorna är *Karlskrönikan*, som tillkom på 1450-talet på uppdrag av rikets dåvarande kung, Karl Knutsson (Bonde). Krönikan är en skildring av händelser i det svenska riket från drottning Margaretas maktövertagande 1389 fram till 1452, med syfte att legitimera Karl Knutssons makt.¹⁴ *Karlskrönikan* finns bland annat bevarad i en handskrift (Kungliga biblioteket, D 6) som ovanligt nog speglar tillkomstprocessen. Krönikan byggde vidare på en bearbetad version av den *Engelbrektskrönika* som på 1430-talet skrevs av riksrådets skrivare, Johan Fredebern, och en stor del av forskningen om krönikan har handlat om dess tillkomst och källvärde.¹⁵ Att använda krönikan för att analysera känslouttryck innebär att i stället utgå från dess kommunikativa och meningsskapande roll för att därigenom belysa kulturella och kognitiva föreställningar och deras koppling till maktskapande i det senmedeltida svenska riket.

Att känna det förflutna

Historiker har sedan länge uppmärksammat känslouttryck i sina studier av det förflutna, inte minst medeltiden. I sitt klassiska verk om senmedeltiden framställde Johan Huizinga perioden som präglad av intensiva känslouttryck.¹⁶ Med ett liknande synsätt frammanade Erik Lönnroth den värld som speglas i de svenska medeltidskrönikorna. Lönnroth beskriver i en essä hur dåtidens människor förefaller vara ”behärskade av barbariska

passioner”, naivt öppna för intryck och underkastade tvära växlingar mellan sinnestillstånd.¹⁷ Samtidigt uppvisar hans analys en viss ambivalens i karaktäriseringen av senmedeltidens känslolägen, då han också ser tydliga exempel på ett avvägt och behärskat förnuft i de samtida källorna. I Lönnroths tolkning av senmedeltidens kultur utgör känslor och sinnestryck väsentliga delar i det som kännetecknar perioden och förklarar dess människor. Även Norbert Elias teori om en djupgående civiliseringsprocess, som efter senmedeltiden kom att förändra människors interaktioner och känslouttryck, utmålade medeltiden som det annorlunda; en teori som känsloforskningen ännu i dag förhåller sig till på olika sätt.¹⁸

Länge präglades forskningen av det som Barbara Rosenwein betecknat som en ”hydraulisk” syn på känslor; att känslor existerar som svallande vätskor inuti individer och bygger upp tryck som pyser ut i brist på, eller i anpassning till, sociala hämningar.¹⁹ Dagens forskare har i många fall tagit avstamp i en kritik mot denna syn på känslor och tesen om en civiliseringsprocess som ska ha inletts efter senmedeltiden, inte minst för att den bidragit till en seglivad infantilisering av medeltidens människor.²⁰ Nya teorier har lanserats på de livaktiga forskningsfälten om minne och känslor som klargör hur till synes individuella och subjektiva erfarenheter som känslor och minnen kan studeras historiskt och hur de speglar och konstruerar kollektiva föreställningsvärldar.²¹

Känslohistoriker beskriver ofta fältet som emanerande ur den mentalitetshistoriska forskningstradition som etablerades under mellankrigstiden och den inriktning som med Lucien Febvre benämndes *histoire des sensibilité*. Studiet av minne som sociokulturellt fenomen brukar härledas till Maurice Halbwachs, men i en kritisk artikel argumenterar kulturhistorikern Alon Confino för att minnesforskare trots detta sällan uppmärksammar det egna fältets tidiga beröringspunkter med mentalitetshistorien och dess intresse för kollektiva känslor och föreställningsvärldar genom kretsen kring just Maurice Halbwachs, Lucien Febvre och March Bloch.²² Studiet av känslor och minne som kognitiva processer och kulturella uttryck kan i själva verket ses som delar av en mer omfattande erfarenhets-historia som har sociala dimensioner, menar Nagy och Boquet.²³

Uppfattningen att känslor är konstruerade och därför avhängiga kulturella föreställningar och sociala kontexter delas av många känslohistoriker, men är även etablerad inom psykologisk forskning.²⁴ En förståelse av känslor som kulturellt betingade riktar fokus på deras koppling till sociala kontexter, där de konstitueras och görs meningsfulla i kommunikation med andra. Rosenwein myntade begreppet *emotional communities* för att kunna beskriva hur normer för känslouttryck är avhängiga sociala miljöer och interaktioner. Känslogemenskaper, enligt Rosenwein, delar och upprätthåller vissa grundläggande värderingar, synsätt och uttryckssätt, men

också vissa avsikter eller mål.²⁵ Utifrån Rosenweins socialkonstruktivistiska syn är känslor produkter av erfarenheter och formas av sociala normer och praktiker.²⁶

Begreppet känslagemenskap kan sättas i relation till begreppet kollektivt minne. Med minnesforskningens utveckling har minnet gått från att uppfattas som individuellt till någonting som, utifrån Halbwachs klassiska teori, konstitueras i sociala sammanhang via de erfarenheter som individer skaffar sig i samspel med andra och som en del i en affektiv gemenskap.²⁷ Känslor och minnen utgör överlappande kulturella system som skapar mening och social samhörighet över tid och rum. Minne uppfattas inte längre som en lagrad spegelbild av en erfarenhet. Det utgör ett subjektivt, erfarenhetsbaserat och identitetsformerande förhållnings-sätt till det förflutna som handlar om hur det som hände också upplevdes *känslomässigt*. Det förflutna, som källa till mening, är inte statiskt, utan är hela tiden föremål för processer som omdefinierar eller omskapar det i ljuset av nya erfarenheter och sammanhang. När minne fungerar som drivkraft eller motiverar aktörer till handlingar är det också ofta känsloladdat: hopp, rädsla eller frustration kan genomsyra minnen, integreras i de handlingar som resulterar eller till och med forma både minnen och handlingar.²⁸ ”Emotion triggers memory; memory elicits emotion” – så formulerar Carolyne Larrington den ömsesidiga relationen mellan minne och emotioner som en process som kan ge upphov till språkliga yttranden och praktiska handlingar.²⁹ I den medeltida, norröna litteratur hon studerar uppmärksammas händelser i det förflutna narrativt just för att de har förmågan att framkalla starka känslomässiga reaktioner som utlöser hämndaktioner, däribland känslor av skam, sorg och vrede.³⁰ Oförrätten kan ses som en sådan process av känsloreaktioner, som producerar fiendskap och som kräver någon form av upprättelse eller återställande av vänskap.

Flera forskare har på liknande sätt uppmärksammat det narrativa elementet i känslouttryck. När Stephen D. White analyserar vrede i politiska texter från högmedeltiden, läser han representationer av vrede som narrativa sekvenser eller skript, där en upplevd kränkning orsakar skam, sorg och vrede, som leder till fiendskap och hat och slutligen till hämnd.³¹ I Monique Scheers teori ses känslor som praktiker som inbegriper såväl kropp som kognition, som alltid är situerade, följer socialt genererade skript och som är intimt förbundna med andra aktiviteter som till exempel att minnas.³² Skript syftar inte på fasta formler för känslouttryck, utan på hur känslor är avhängiga interaktion och därför bör studeras utifrån sekvenser av skiftande normer och uttryck.³³

Vrede som minnet och känslan av en oförrätt

Den övergripande berättelsen i 1400-talets rimkrönikor handlar om försvaret av vissa grundläggande friheter och privilegier knutna till det svenska riket och tillhörigheten till det kollektiv som omfattades av rikets lagar. Dessa rättigheter utsätts för kränkningar av främmande härskare som inte respekterar dem, av skäl som ofta inte går djupare än illvilja och själva främlingskapet. Den överordnade berättelsen går hand i hand med mer prosaiska maktbegär och strävan att definiera *vem* som ska värna folkets rättigheter och ibland också skydda bönderna mot sig själva. Redan i inledningen till *Karlskrönikan* skapar krönikören ramarna för de oförrätter som ska drabba svenskarna under drottning Margaretas styre, och betecknar samtidigt svenskarnas egen del i det som sker som dårskap.³⁴ Dårskapen består i att inte värna den egna lagen som förbjuder utländska härskare i riket. Krönikören konstaterar att svenskarna kommer att få ångra (och därmed minnas) denna dårskap under lång tid. De utlänningar som drottningen tar i sin tjänst hånar svenskarna och får alla slott och län; svenskarna tvingas utstå materiella förluster och nesa. Enligt krönikan är det genom sin vrede som drottning Margareta genomdriver valet av Erik till sin efterföljare. Trots att rådsherrarna fruktar drottningens onåd, yttar de sin tvekan, vilket utlöser drottningens vrede. De blir då ledsna och ger efter för hennes krav för att stilla hennes vrede. Relationen återställs genom att drottningen tackar dem och ger dem sin nåd.³⁵ Den korta narrativa sekvensen inrymmer flera känslor. Vreden framställs här som en produktiv känsloyttring, som väcker fruktan, sorg och undergivenhet i omgivningen, men som ger önskat resultat.

Till de mest välkända skildringarna i *Karlskrönikan* hör fogdarnas övergrepp på bönderna som leder fram till Engelbrektsupproret. Krönikan åskådliggör hur kung Erik långt ifrån har böndernas välbefinnande i ständig åtanke, utan låter sina fogdar kränka de rättigheter som han i kungaeden svurit att värna. Böndernas ödmjuka protester och böner väcker i stället kungens vrede när de framför sina klagomål. Han bannar bönderna, ger sig på dem fysiskt, och drar dem i håret. Bönderna reagerar emotionellt med häftiga tårar och flykt. Deras fattigdom och utsatthet betonas, de är de fattiga och arma som Gud förbarmar sig över.³⁶ Tårar utgjorde en av de mest kraftfulla och mångtydiga emotionella signalerna under medeltiden. I en politisk kontext förstärkte tårar ofta förböner eller vädjanden om nåd hos makthavare.³⁷

Kungahyllningens edsavläggelse återkommer som ett memento genom denna del av krönikan. Kungens agerande kontrasteras mot löftena i konungaeden. Det narrativa skript som strukturerar scenen innebär att fattiga människors ödmjuka klagan bemöts med kungens handgripliga

vrede som framkallar tårar och jämmer hos de fattiga. Kungens förväntade medlidande med böndernas svåra situation och upplevda oförrätter uteblir. Glappet mellan ett visst skript och en förväntad respons åstadkommer en effekt hos den publik som delar dessa emotionella normer. Böndernas gråt åskådliggör kungens bristande självkontroll och moral och hur han bryter mot sin kungaed och löftet att älska rättvisa, fördriva orättvisa och värna rikets inbyggare.³⁸

Den som strävar efter kungaära och allmogens kärlek bör idka självkontroll, hävdade författaren till den svenska versionen av det allegoriska verket *Schacktavelslek* från 1460-talet: ”willen j hafua konungs ära [...] thaa skollen j eder siæluan rætta / och wara en herra øwer edhert synne” (vill ni ha konungs ära [...] då ska ni er själva rätta och vara herre över ert sinne).³⁹ Den behärskade vreden kunde vara väl så effektiv mot upplevda oförrätter, i synnerhet när den backades upp av hot om våld, vilket Karl Knutsson (Bonde) utgör exempel på. *Karlskrönikan* skildrar vid flera tillfällen hur Karl Knutssons auktoritet sätts på prov av bönder som enligt krönikan ofta uppviglas till dårskap av inhemska frälsemän och deras lögner.⁴⁰ Krönikan återger några av de ”otalige lygner” (otaliga lögner) som sprids om Karl Knutsson i riket, däribland ryktet om honom som en bondeplågåre i klass med Erik av Pommerns fogdar.⁴¹ Även om krönikans syfte är att vederlägga sådana rykten, skapar de samtidigt en fond till böndernas beteende när de ställs inför honom.

En sådan konfrontation med uppviglade bönder sker i samband med Pukefejden 1436–1437, som skildras som en personlig uppgörelse mellan den dåvarande marsken Karl Knutsson och Erik Puke, en av de frälsemän som deltagit i Engelbrektsupproret.⁴² Efter en förlikning med Karl Knutsson, lovar Erik Puke att han ska komma med sina bönder till honom vid Harakers kyrka i närheten av Västerås. Marsken och andra dignitärer finner sig vid kyrkan på morgonen och får vänta i kyla, blåst och snö medan det mörknar, utan att några bönder visar sig. Efter två dagars väntan vredgas marsken och talar om den skam de åsamkas genom Pukes agerande. Han beslutar sig för att rida mot bönderna med sina män, men inskräper i dem att de inte får slå bönderna förrän han ger signal om detta. Konfrontationen med bönderna, vilka enligt krönikan befinner sig i Skultuna, sker således under ett påtagligt hot om våld. När marsken och hans män anländer blir de församlade bönderna rädda, men han börjar med att rikta en direkt fråga till dem: ”miϞnis idher j hylladhe mich for höffuidzman” (minns ni att ni hyllade mig som hövitsman)? Bönderna svarar ”käre her mårsk oss miϞnis thz wel” (käre herr marsk, det minns vi väl).⁴³ Marsken säger då att de hållit sitt löfte illa, orsakat honom mycket omak, därför vill han nu slåss med dem. Detta får bönderna att ropa nej, de ber honom innerligt att han ska visa nåd. De lovar vid heder och ära

att aldrig ställa sig mot honom igen, att alltid leva efter hans nåd, att gärna ge honom hans skatt och rättighet, och att aldrig mer bege sig i lag med Erik Puke. Marsken ger dem då sin vänskap.

En liknande scen utspelar sig i Dalarna 1438, dit Karl Knutsson rider för att bönderna har slagit ihjäl hans fogde och underlåtit att betala skatt. Bönderna fruktar marsken så mycket att de inte vågar möta honom utan löfte om lejd, för de vill gärna leva. Återigen återger krönikan dialogen i direkt tal. Marsken tilltalar bönderna höviskt med kära vänner och frågar varför de hållit inne hans skatt. Sedan ställer han frågan: ”Minnis jdher och thz ful wäl atj sloghin min foghata j hæl” (minns ni även att ni slog ihjäl min fogde) och lägger till att allt de lovat inte varit annat än falskhet och svek.⁴⁴ Bönderna svarar att de känner det väl, de erkänner att de gjort mycket illa mot marsken, och vill att han benådar dem mot att de alltid i fortsättningen ska lyda honom, aldrig förbryta sig mot honom i gärningar eller i råd, och att de är villiga att betala böter för fogden. Bönderna faller på knä för hans fötter och lovar att vara spaka.

Båda dessa exempel inrymmer ett högst reellt hot om våld och därmed rädsla, samtidigt som marsken framställs som påtagligt behärskad.⁴⁵ Vän-tetiden i Haraker väcker känslor av vrede och skam hos honom, men vrede präglar inte interaktionen med bönderna. I stället karaktäriseras scenerna av marskens lugn och böndernas rädsla och ånger. Kroppsspråket förstärker deras vädjan om nåd när de faller på knä inför marsken. Kroppsspråket var en viktig del i både den visuella och verbala förmedlingen av känslor under medeltiden. Gestik och mimik förmedlade en människas känsloläge och moraliska värderingar.⁴⁶ Interaktionen mellan bönderna och Karl Knutsson följer vissa mönster och känslouttryckningar som innehåller rituella element. Den emotionella laddningen i kollektiva ritualer har också länge uppfattats som en central, politisk drivkraft som skapar social sammanhållning och som därför också fungerar som redskap för makt.⁴⁷

I exemplen ovan utgör frågan ”minnis idher” (minns ni) som ställs i båda fallen en förtätad kontrastering av dåtid och nutid, som är direkt handlingsinriktad. Minnet av en oförrätt, eller av hyllningar som sedan inte infriats utan omvandlats i nesa, är känsloladdat. Formuleringen för tankarna till den kanske mest välkända repliken i den medeltida svenska litteraturen, ”Myñnes jder nakot aff hatwna leek” (minns ni Håtunaleken), som kung Birger i *Erikskrönikan* ställer till sina fångslade bröder i Nyköping, i en scen där känslouttryck, kroppsspråk och dialog samverkar i förmedlingen av ett politiskt budskap.⁴⁸ Ordet *minne* i fornsvenskan har flera betydelser. *Kärlek* är en innebörd, men minne kan också syfta på förmågan att minnas och på åminnelsen som en aktiv handling gentemot Gud och helgon. Minne har också en innebörd av *samtycke*, en frivillig

överenskommelse i god tro och vilja. I denna betydelse bildar minne ofta ett ordpar tillsammans med rätt, både i krönikorna och i de politiska urkunderna från perioden. Ibland som samordnade, ibland som alternativ: minne och rätt, minne eller rätt. Ordparet minne och/eller rätt öppnar för två vägar till en återställd ordning eller förlikning, antingen genom frivillig överenskommelse eller på rättslig väg.⁴⁹ I Karls fråga om bönderna minns vad de lovat ställs det förflutna och nuet mot varandra. Det är en effektfull fråga som inrymmer en hel politisk förhandling. Förhandlingen eller kanske snarare maktutövningen som den här scenen visar, där bönderna konfronteras med sitt svek av en politisk överenskommelse, illustrerar en form av politisk känsla, som Boquet and Nagy skriver: "[t]he ties that joined people together required friendship or love; hate and anger were unleashed when they broke. It was why emotional rhetoric held such importance at every level of political communication."⁵⁰

Boquet och Nagy ser en utveckling där vänskapen under medeltidens lopp förändras från 1100-talet och framåt från en fysisk närhet till en politisk relation av ömsesidig förståelse. Känslor var centrala i förståelsen av politiska relationer. Härskaren skulle ha en emotionell relation till sina undersåtar, men denna kunde upprätthållas på distans, som en politisk vänskap. Även med ett föreställt, snarare än reellt emotionellt innehåll, kunde detta slags vänskap upprätta och uttrycka en symbolisk jämställdhet i hierarkiska relationer och därmed befästa en social stabilitet. Ett affektivt kontrakt band folket till härskaren, men utifrån *Karlskrönikan* kan man också se hur makten i sig förväntades vara grundad i emotionella erfarenheter.⁵¹ Att ha prövats emotionellt för rikets skull utgör ett argument för rättmätig makt. I konflikten med Kristiern Nilsson (Vasa) om hövitsmannskapet i riket, påpekar Karl Knutsson exempelvis att Kristiern har aldrig varit i något kiv, medan Karl så ofta har riskerat sitt eget liv, erfarit "sorgh nödh och wanda" (sorg, nöd och vanda) för rikets gagn och bestånd.⁵²

Uppgörelsen mellan Karl Knutsson och Erik Puke som slutade med Pukes avrättning 1437 tycks ha komprometterat Karl Knutssons politiska legitimitet. Att krönikan ger konflikten en hel del utrymme är därför inte så konstigt. När Karl Knutsson enligt *Karlskrönikan* får en förkrossande majoritet av rösterna i valet av hövitsman 1436, blir Engelbrekt och Erik Puke vrede och vägrar acceptera utfallet. Hövitsmannskapet delas mellan Engelbrekt och Karl Knutsson, men tillfaller Karl Knutsson när Engelbrekt mördas. När Erik Puke sedan ser hur "marskens hop" stadigt växer, en följd av hur han breder ut "[r]ikesins duk" (rikets duk) för alla som vill ha mat och öl, drabbas han av avund och börjar tänka på hur han ska ta marsken av daga.⁵³ Till skillnad från vrede räknades avund alltid till dödsynderna och förknippades med hat.⁵⁴ Både avund och skam har beskrivits som känslor som ingår i regleringen av status i hederspräglade samhällen.⁵⁵

Detta leder fram till en av de första kraftmätningarna mellan de båda männen. Här är platsen angiven, svartbrödraklostret i Stockholm.⁵⁶ Flera av rikets män har samlats i lokalen när Erik Puke vänder sig till marsken och kräver att han ska kalla hem sina ”stöffuare” till män, som lockar till sig alla hans svenner. Marsken svarar honom att han inte känner till några stövare, men om Erik syftar på några av hans män så kan de alltid svara för sig inför rätta. Erik svarar argt och föreslår att de och deras män gör upp med våld. Marsken å sin sida svarar med höviskhet och ära att det inte finns någon mandom i att lita på svenner i en uppgörelse och att han kan slåss med Erik om det behövs. Krönikan beskriver då hur Erik hastigt reser sig och går mot dörren, men rycks tillbaka av en av sina samman-svurna män som påminner honom om varför de kommit dit. Erik svarar att det inte är rätt tid, varpå svennen genmäler att medan du hotar, hugger en annan. Erik beaktar inte detta utan går sin väg.

Scenen är dramatisk och påtagligt visuell till sin karaktär. Erik Pukes känslotillstånd av avund som växt till hat och mordplaner följer med honom in i scenen, där känslan eskalerar till vrede. Liksom i exemplen med bönderna ovan, är det påtagligt hur Karl Knutsson bibehåller sin höviska framtoning. Den namngivna känslan av vrede som tillskrivs Erik Puke ingår i en kontext av andra känslor: utmanad heder, mod och maskulinitet, där marsken aldrig rubbas i sin sinneskontroll, medan Erik Puke endast med svårighet behärskar sig, vilken också betonas av hans kroppsspråk. För den medeltida aristokratins män utgjorde den behärskade vreden ett svar på alla angrepp på den egna hedern, men den handlade inte om ett hetsigt raseri.⁵⁷

När Erik Pukes stämplingar till slut kommer i öppen dager genom ett fejdebrev till Karl Knutsson, reagerar denne med glädje och berättar för sitt folk att nu kan alla se den vanheder Puke dragit över honom och bevisen för hans förräderi. ”[G]ören idher nw alle gladh / thette bliffuer war lykke dagh” (gläd er nu alla, detta blir vår lyckodag) säger han till sina män.⁵⁸ Karl Knutsson kan nu visa sin ”manhet” och vinna pris och ära, vilket gör detta till en lyckodag. I politiska texter från medeltiden ingår glädje ofta i känsluskript som uttrycker framgång i kamp om heder. Heder och glädje kontrasteras därvidlag mot vrede och sorg, som ofta kopplas till skam. När någon förlorar heder innebär det också en växling i känslouttryck från glädje till skam, som kan manifesteras genom sorg eller ilska.⁵⁹

Historieskrivning, minne och känslor

Syftet med den här artikeln har varit att analysera känslouttryck i en av de senmedeltida svenska rimkrönikorna. *Karlskrönikan* från 1400-talets mitt har ofta diskuterats som en viktig, men starkt vinklad och därför

problematiserande källa till det samtida politiska skeendet. Här har krönikans kommunikativa funktion tagits som utgångspunkt för en analys av hur den medeltida politiken gestaltades genom känslouttryck och minne utifrån tanken att känslor och minne är fenomen som gemensamt konstruerar människors erfarenheter och föreställningsvärldar. De bidrar därför också till att reflektera, uttrycka och forma praktiker och maktförhållanden i ett samhälle. Analysen fokuserade på krönikans skildringar av upplevda oförrätter. Känslouttrycken undersöktes som skript, eller narrativa sekvenser, och resultatet visar hur känslor uppträder i kluster som ger krönikans framställning en visuell skärpa. Dramatiska uppgörelser gestaltas via yttringar av vrede, skam och sorg, där känslorna utgör betydelsebärande narrativa element. Som en del av en politiskt motiverad historisk beskrivning syftar också narrativet till att befästa minnet av det förflutna både som känsla, handling och moral. När nutid och dåtid kontrasteras genom anklagelsen om politiska löftesbrott, markeras asymmetrin mellan makthavare och bönder bland annat genom deras känslomässiga reaktioner. Den komplexa politiska vänskapen mellan bönder och hövitsman kan läsas som en känslopraktik som balanserar vrede, rädsla och sorg, men som också tillskriver båda sidor en politisk agens som markeras av löftet eller klagomålet.

Vreden framstår som central i medeltidens politiska känslor som de uttrycks i *Karlskrönikan*, men inte som en endimensionell känsla. Vredens legitimitet skiftar beroende på sinneskontroll eller moralisk hållning hos aktören, vilket förklarar hur Sankt Eriks vrede kan utgöra en rättmätig vedergällning medan Erik av Pommerns vredesmod bekräftar hans tyranniska styre. Karl Knutssons vrede utgör en kontrollerad och kalkylerad politisk handling, medan Erik Pukes obehärskade ilska kopplas till avund och hat. Vreden är ofta produktiv i det att den åstadkommer förändring. Gestaltad som politisk känsla i skildringen av det förflutna kan den både legitimeras och ifrågasätta maktanspråk. *Karlskrönikans* känsluskript utnyttjar en variation i konstellationen av känslor, vilket i ett kommunikativt sammanhang förutsätter en flexibilitet i publikens emotionella repertoar och förmåga att aktivisera det kollektiva minnet. Med oförrätten som bärande tema visar krönikan hur starka känslouttryck var en del av senmedeltidens politiska retorik och därför också en del av mottagarnas kollektiva föreställningsvärld. Genom krönikan anas därför en mer komplex känslokultur än den som gör människan till ett viljelöst rov för tvärsinneskast.

Noter

1. Gustaf Edvard Klemming (red.): *Svenska medeltidens rimkrönikor. D. 2, Nya eller Karls-krönikan. Början av unionsstriderna samt Karl Knutssons regering, 1389–1452* (Stockholm, 1866), 19–21.
2. Klemming: *Svenska medeltidens rimkrönikor* 2, 20.
3. Klemming: *Svenska medeltidens rimkrönikor* 2, 21.
4. Henrik Ågren: *Erik den helige – landsfader eller beläte? En rikspatrons öde i svensk historieskrivning från reformationen till och med upplysningen* (Lund, 2012), 80; Nils Ahnlund: ”Den nationella och folkliga Erikskulten” i Bengt Thordeman (red.): *Erik den helige. Historia, kult, relikier* (Stockholm, 1954), 138.
5. Marko Lamberg: ”Anger as a spiritual, social and mental disorder in late medieval Swedish exempla” i Sari Katajala-Peltomaa & Susanna Niiranen (red.): *Mental (dis) order in later medieval Europe* (Leiden, 2014), 72; Gerd Althoff: ”Ira Regis. Prolegomena to a history of royal anger” i Barbara H. Rosenwein (red.): *Anger’s past. The social uses of an emotion in the Middle Ages* (Ithaca NY, 1998), 59–61.
6. Robert Geete (red.): *Um styrilsi kununga ok höfþinga. Normaliserad upplaga* (Stockholm, 1878), 25, 36–37.
7. Se t.ex. breven SDHK 33860 resp. 33872 i Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev (SDHK) med deras formuleringar om brevutfärdarens och rikets stränga hämnd, plikt och vrede.
8. Damien Boquet & Piroska Nagy: *Medieval sensibilities. A history of emotions in the Middle Ages* (Cambridge, 2018), 180.
9. Aleida Assmann: *Cultural memory and western civilization. Functions, media, archives* (Cambridge, 2011), 240.
10. En överlappning mellan känslo- och minnesstudier har varit påtaglig till exempel när det gäller (modernhistorisk) forskning om trauma som sociokulturellt, historiskt fenomen. Janet Steiger m.fl.: ”Introduction. Political emotions and public feelings” i Janet Steiger m.fl. (red.): *Political emotions. New agendas in communication* (New York, 2010), 5.
11. ”Oförrätta”, *Svenska Akademiens ordbok*. https://svenska.se/saob/?id=O_0283-0112. qZIK (Hämtad 2021-09-15).
12. Boquet & Nagy: *Medieval sensibilities*, 123–125; Matthew Kempshall: *Rhetoric and the writing of history, 400–1500* (Manchester, 2011), 536–539.
13. Se t.ex. Thomas Småberg: ”The ritual battle of tournament. Tornej, dust, and bohord in medieval Sweden ca. 1250–1320” i Bruno Boue & Thomas Småberg (red.): *Devising order. Socio-religious models, rituals, and the performativity of practice* (Leiden, 2013).
14. Sven-Bertil Jansson: ”Medeltidens rimkrönikörer – historia och propaganda på vers” i Ragnar Björk & Alf W. Johansson (red.): *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar* (Stockholm, 2009), 49–51; om medeltida historieskrivning, minne och politik, se Jean-Marie Moeglin: ”Power and politics” i Gerald Schwedler (red.): *A cultural history of memory in the Middle Ages* (London, 2021), 30–39.
15. Herman Schück: *Engelbrektskrönikan. Tillkomsten och författaren* (Stockholm, 1994), 9–11.
16. Johan Huizinga: *Ur Medeltidens höst. Studier över 1300- och 1400-talens levnadsstil och tankeformer i Frankrike och Nederländerna* (Stockholm, 2007 [1919]).
17. Erik Lönnroth: *Från svensk medeltid* (Stockholm, 1959), 84–85.

18. Barbara H. Rosenwein: "Controlling paradigms" i Rosenwein (red.): *Anger's past*, 238–240.
19. Barbara H. Rosenwein: "Worrying about emotions in history" i *The American Historical Review* 107:3 (2002), 834–836.
20. Boquet & Nagy: *Medieval sensibilities*, 4–5; Barbara H. Rosenwein: *Emotional communities in the early Middle Ages* (Ithaca NY, 2006), 5–10; William Ian Miller: *Humiliation and other essays on honor, social discomfort, and violence* (Ithaca NY, 1993), 93–94.
21. Rob Boddice & Mark M. Smith: *Emotion, sense, experience* (Cambridge, 2020), 30–33; Piroska Nagy: "History of emotions" i Marek Tamm & Peter Burke (red.): *Debating new approaches to history* (London, 2019), 194–200; Astrid Erll, "Cultural memory studies. An introduction" i Ansgar Nünning & Astrid Erll (red.): *Cultural memory studies. An international and interdisciplinary handbook* (Berlin, 2008), 2–3; Hans J. Markowitsch: "Cultural memory and the neurosciences" i Nünning & Erll (red.): *Cultural memory studies*, 279–280.
22. Alon Confino: "Memory and the history of mentalities" i Nünning & Erll (red.): *Cultural memory studies*, 77–81.
23. Boquet & Nagy: *Medieval sensibilities*, 7.
24. Lisa Feldman Barrett: *Så skapas känslor. Hjärnans hemliga liv* (Stockholm, 2018), 55–58.
25. Rosenwein: *Emotional communities*, 2, 24.
26. Rosenwein: *Emotional communities*, 15.
27. Maurice Halbwachs: "Kollektivt minne och individuellt minne" i Johan Redin & Hans Ruin (red.): *Mellan minne och glömska. Studier i det kulturella minnets förvandlingar* (Göteborg, 2016), 52–55.
28. Geoffrey Cubitt: "History of memory" i Marek Tamm & Peter Burke (red.): *Debating new approaches to history* (London, 2019), 128–129, 141, 151; Astrid Erll: *Memory in culture* (Houndmills, 2011), 88.
29. Carolyne Larrington: "Emotions" i Jürg Glauser, Pernille Hermann & Stephen Arthur Mitchell (red.): *Handbook of pre-modern Nordic memory studies. Interdisciplinary approaches. Volume 1* (Berlin, 2018), 514; se även Confino: "Memory and the history of mentalities", 81.
30. Larrington: "Emotions", 515.
31. Stephen D. White: "The politics of anger" i Rosenwein (red.): *Anger's past*, 142.
32. Monique Scheer: "Are emotions a kind of practice (and is that what makes them have a history)? A Bourdieuan approach to understanding emotion" i *History and Theory* 51 (2012), 209.
33. Nagy: "History of emotions", 199.
34. Klemming: *Svenska medeltidens rimkrönikor* 2, 1.
35. Klemming, *Svenska medeltidens rimkrönikor* 2, 3–4.
36. Klemming: *Svenska medeltidens rimkrönikor* 2, 25.
37. Boquet & Nagy: *Medieval sensibilities*, 179–180.
38. Klemming: *Svenska medeltidens rimkrönikor* 2, 4–5, 17, 23.
39. Per-Axel Wiktorsson (red.): *Schacktavelslek med Äktenskapsvisan* (Stockholm, 2016), 42.
40. Klemming: *Svenska medeltidens rimkrönikor* 2, 121, 130–132, 139, 151, 156–157.
41. Klemming, *Svenska medeltidens rimkrönikor* 2, 131.
42. En diskussion om *Karlskrönikans* tendens finns i t.ex. Dick Harrison: *Karl Knutsson. En biografi* (Lund, 2004), 86–99.

43. Klemming: *Svenska medeltidens rimkrönikor* 2, 150.
44. Klemming: *Svenska medeltidens rimkrönikor* 2, 184.
45. Se även t.ex. Klemming: *Svenska medeltidens rimkrönikor* 2, 126.
46. Pia Bengtsson Melin: *Fåfångans förgänglighet. Allegorin som livs- och lärospiegel hos Albertus Pictor* (Stockholm, 2006), 184; Anna Nilsén: "Att känna igen och att känna igen sig – om identifikation och känslouttryck i medeltidens konst" i *Kungl. Vetenskaps-samhällets i Uppsala årsbok* 30 (1995), 12, 32–33.
47. Harvey Whitehouse & Pieter François: "Afterword. Ritual, emotion and power" i Merridee L. Bailey & Katie Barclay (red.): *Emotion, ritual and power in Europe, 1200–1920. Family, state and church* (Cham, 2017), 285.
48. Rolf Pipping: *Erikskrönikan enligt Cod. Holm. D.2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter* (Uppsala, 1963), 220; Corinne Péneau: "The law and the king's heart. Emotions as political statements in the Chronicle of Duke Erik" i Per Föregård m.fl. (red.): *Tears, sighs and laughter. Expressions of emotions in the Middle Ages* (Stockholm, 2017), 67–68.
49. Peter Reinholdsson: *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i sen-medeltidens Sverige* (Uppsala, 1998), 147.
50. Boquet & Nagy: *Medieval sensibilities*, 175.
51. Boquet & Nagy: *Medieval sensibilities*, 247.
52. Klemming: *Svenska medeltidens rimkrönikor* 2, 181.
53. Klemming: *Svenska medeltidens rimkrönikor* 2, 96.
54. Eileen C. Sweeney: "Aquinas on the seven deadly sins. Tradition and innovation" i Richard G. Newhauser & Susan J. Ridyard (red.): *Sin in medieval and early modern culture. The tradition of the seven deadly sins* (York, 2012), 103.
55. Miller: *Humiliation*, 124.
56. Klemming: *Svenska medeltidens rimkrönikor* 2, 97–98.
57. Paul Freedman: "Peasant anger in the late Middle Ages" i Rosenwein (red.): *Anger's past*, 172.
58. Klemming: *Svenska medeltidens rimkrönikor* 2, 124.
59. White: "The politics of anger", 142–143.

Abstract

The wrath of Saint Erik. Injustice, memory, and political emotions in late-medieval Karlskrönikan. Margaretha Nordquist, PhD in History, Department of History and Centre for Medieval Studies, Stockholm University, Sweden, margaretha.nordquist@historia.su.se

The purpose of this article is to discuss the expression of political emotions and memory in the vernacular rhymed chronicle *Karlskrönikan* (Karl's chronicle), written on behalf of the Swedish king Karl Knutsson (Bonde) in the 1450s. Historical studies of emotions and memory have been prominent in the dynamic field of cultural history but more rarely as a combined approach to explore the temporal aspects of emotional expressions. This article focuses attention on the chronicle's communicative function and the notion that emotions and memory are integral parts in the construction of human experience and validation of power. Expressions of emotion in the chronicle were analysed as scripts, or narrative sequences, and the result shows how emotions appear in clusters of feelings such as wrath, shame, and sorrow. Emotions

are instrumental in the characterization and moral evaluation of actors, their actions, and motives. They provide a visual acuity and energy to the narrative that reinforce the memorability of past events. The chronicle's reference to the wrath of Saint Erik illustrates the complex uses and meanings of wrath in the chronicle. Wrath can be used both as a mark of legitimate power and of uncontrolled envy or lust for power. This is particularly apparent in the chronicle's attempt to represent Karl Knutsson as a legitimate ruler, who shows emotional restraint and honorable conduct both in dealing with unruly peasants and envious contenders for power.

Keywords: memory, political emotions, chronicles, history writing, power, fifteenth century